

Mr. Hazema Ništović

RASPRAVE O ORTOGRAFIJI I GRAFIJI U AUSTROUGARSKOM PERIODU

(PRILOG HISTORIJ JEZIKA)

Sažetak

U vrijeme kada je austrougarska vlast ozvaničila naziv *bosanski jezik*, brojni listovi i časopisi, koji su izlazili u periodu njene vladavine, istrajavali su na fonetskom pravopisnom principu, ističući njegovu prednost nad etnološkim pravopisnim rješenjima.

U pravopisnim raspravama pružao se otpor uvođenju ćirilice u škole i službenu upotrebu, uopće, pod izgovorom da je ovo pismo zastarjelo i da bi ga trebalo zamijeniti modernijim pismom, *latinicom*. U tom periodu došlo je i do druge grafijske selekcije, distanciranja Bošnjaka od arebice, pisma kojim su se oni godinama služili, pisma koje je mnogim Bošnjacima bilo i jedini grafijski izraz.

Rasprave o grafijskim i ortografskim rješenjima, koje su pokrenute u ovom periodu, mada stihijski i neobavezno usmjeravane u pogledu funkcioniranja jezika, u mnogim segmentima, tokom vremena, dobile su izraženu stabilnost, gotovo konzistentnu normu, te egzistiraju i danas kao stabilno naslijeđe..

* * *

Austro-Ugarska je planski provodila jezičku politiku u Bosni. Samo površan čitalac će ustvrditi da su se neki jezički tokovi odvijali stihijski. U tadašnjim sociopolitičkim uvjetima vodilo se računa i o mnogim vanlingvističkim faktorima jer su se na društvenom planu dešavale krupne promjene koje nisu mogle zaobići jezik. U tom periodu jezička pitanja se politiziraju. Vlada polazi sa pozicije da je jezik kojim se u Bosni služe Srbi, Hrvati i Bošnjaci potekao iz istog vrela, veoma je blizak, pa bi mogao postati faktor spajanja a ne razdvajanja. Leksičke i stilske razlike

gotovo su zanemarljive. Zbog toga je *Gramatika bosanskoga jezika* koncipirana u skladu s vukovskom normom i zastupala je fonetski pravopis. U fonetici i morfologiji slijedila je Vukove principe.

Poslije objavljivanja *Hrvatskog pravopisa* dr. Ivana Broza zasnovanog na vukovsko-daničićevskim principima, a po određenju Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, neki listovi ustvrdili su kako je *bosanski jezik* uzet za temelj tog književnog jezika, te su svojim komentarima popratili ovaj događaj, izražavajući zadovoljstvo što se tamošnja Zemaljska vlada odlučila da u školske knjige uvede fonetski pravopis. Poslije izlaska *Hrvatskog pravopisa* 1892. u Hrvatskoj je štampana *Početnica* fonetskim pravopisom i južnim govorom. "List *Bošnjak* je ovaj događaj komentirao na sljedeći način: "*Nedavno su donijeli neki zagrebački listovi vijest da je tamošnja zemaljska vlada odlučila, da se od sada školske knjige pišu fonetičkim pravopisom. Od onda štampana je doista već «Početnica» za prvi razred tijekom pravopisom i južnim govorom.*"¹ Istina, fonetski pravopis se počeo uvoditi u hrvatsku literaturu nešto ranije i imao je dosta pristalica. List ističe da je *Matica hrvatska* izdala značajan broj knjiga pisanih fonetskim pravopisom i južnim govorom. On navodi da je hrvatski časopis *Vienac* počeo ustupati mjesto fonetskom pravopisu i južnom govoru. *Bošnjak* izražava zadovoljstvo što se fonetski pravopis i južni govor postepeno uvodi u udžbeničku literaturu u Hrvatskoj, te ističe kako su udžbenici pisani fonetskim pravopisom tamo veoma prihvaćeni. Razumljivo je što se oni, koji su pod jakim uticajem etimološkog pravopisa, iz svog školskog doba, ne mogu osloboditi navike da pišu onako kako se riječi grade po porijeklu sa neizmijenjenim korijenima ispred nastavka za tvorbu. Fonetski pravopis je, po mišljenju mnogih, pristupačniji, jer ide za tim da se riječi pišu onako kako se izgovaraju; on je jednostavniji i zbog toga je to pravopis budućnosti. "*Fonetski pravopis već se od nekoliko godina ovamo počeo uvagjati u hrvatsku literaturu i dobivao je u tamošnjim literarnim krugovima sve to više pristaša, osobito od ono doba, otkada je jugoslovenska akademija počela izdavati Rječnik jezika hrvatskoga i srpskoga, u početku pod uredništvom pokojnog Gj. Daničića, a od smrti njegove pod*

¹ Anonim: *Fonetički pravopis u novim školskim knjigama u Hrvatskoj*, *Bošnjak*, II/1892, br. 22, 2. VI, str. 3.

uredništvom profesora Budmanije."² Bošnjak se zalaže za jezičko jedinstvo, a put do toga je fonetski pravopis.

"... da je fonetički pravopis najzgodniji, da označi pravo, izgovaranje riječi u našem jeziku, da je to pravopis budućnosti pozvan da ujedini književnost našu."³

Bošnjak etimološki pravopis kvalificira kao nešto što se doima *historijskom ruševinom*, što nije odoljelo zubu vremena i što je jezička praksa odbacila kao nepraktično. Čak i oni koji tvrdokorno ostaju na poziciji etimološkog pravopisa nisu dosljedni u tome. Oni pomalo napuštaju stara pravila i postepeno prihvataju fonetski pravopis.

"Ko iole poznaje prilike a ne promatra ih na stranačke naočari, mora priznati, da je etimološki pravopis počeo iščezavati kao kakva istorička ruševina; zub vremena odglogje mu sad ovdje sad ondje po koji čošak, po koji stup. Uzmimo samo dvojicu pisaca koji se služe etimološkim pravopisom pa ćete u te dvojice naći jednako proveden taj pravopis. A gdje se koji odmiče od starih pravila primiče se fonetici; u tome vidimo jasne dokaze, ako pažljivo pratimo književnost zagrebačke škole."⁴

Kada govori o fonetskom pravopisu, Bošnjak ističe da je hrvatska udžbenička praksa prihvatila bosansko-pravopisno rješenje jer se *Gramatika bosanskoga jezika* pojavila dvije godine prije Brozovog *Hrvatskog pravopisa*. Bošnjak je tendenciozan kada govori o hrvatskoj pravopisnoj praksi koja se, navodno, utemeljila na bosanskim rješenjima.

Nesumnjivo je da je *Gramatika bosanskoga jezika* imala značajnog udjela na stabiliziranje jezičkog izraza, kao što je imala i značajan uticaj na vlasnika *Bošnjaka*, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. *Gramatika bosanskoga jezika* preferira fonetski princip pravopisa. Tu se ističe kako je fonetski pravopis "prilagodniji" nama (*po izgovoru i sluhu*) od etimološkog (*po korijenu i osnovi*). *Gramatika bosanskog jezika* u IX poglavlju kao ilustraciju daje paralelne primjere za etimološki i fonetski način pisanja (jednačenje po mjestu tvorbe, pisanje *gj* od *dj* u etimološkom pravopisu, pisanje *o* nakon promjene *l*, gubljenje *d* i *t* ispred *c*, *č*, *dž*...). U *Bošnjaku* je prisutna neujedačenost u primjeni ovih pravopisnih odredbi.

² Anonim: *Fonetički pravopis u novim školskim knjigama u Hrvatskoj*, str. 3.

³ Isto, str. 3.

⁴ Isto, str. 3.

Bošnjak negoduje zbog stava Zemaljske vlade u Zagrebu koja je odlučila da umjesto nepčanih suglasnika *gj* upotrebljava *đ* (precrtano *d*). On ističe da je taj znak izmislio Daničić za štampanje *Rječnika jezika hrvatskoga ili srpskoga* i da nema potrebe za uvođenje novog znaka čija će upotreba stvoriti probleme. "No nešto nam ipak muti radost koja nas je obuzela razumijevši za onu novinu. Zemaljska vlada u Zagrebu odlučila je da se za nepčani suglasnik koji se u nas piše sa *gj* (u ćirilici *ђ*) upotrebljava precrtano *đ* što ga je pokojni Daničić naročito izmislio za štampanje *Rječnika jezika hrvatskoga ili srpskoga*. Mi ne nalazimo baš nikakve potrebe, da se u azbuku uvagja ovaj umjetno skovani novi znak, jer smo uvjereni, da će njegova upotreba zadati dosta muke i proizvesti smetnje. Nama se čini, da je upotrebljavanje složenih slova *gj* za ono *j* suglasnik mnogo zgodniji, mi pišemo *lagja, vigjen, gospogja* – a nove hrvatske školske knjige pisace ove riječi svagda sa precrtano *đ*: *lađa, viđen, gospođa*."⁵ *Bošnjak* kritizira i način pisanja *futura I*. U hrvatskoj *Početnici* enklitički prezentski oblici pomoćnog glagola *htjeti* kada dolaze iza glagola pišu se odvojeno. Oblici tipa *kazat ću, bit će, zvat će...* izgovaraju se kao jedna riječ (*kazaću, biće, zvaće...*) pa se pod uticajem izgovora razvilo i sastavljeno pisanje oblika *futura I* od glagola na *ti* s enklitikom iza *infinitiva*. Ovaj drugi sastavljeni način pisanja *futura I*, zastupljen je i u *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890. godine. Zbog toga *Bošnjak* reagira na svako odstupanje od pomenute *Gramatike* pravdajući to borbom protiv narušavanja fonetskog pravopisa i udaljavanja od čistog govora. "U novoj hrvatskoj *Početnici* pomoćni glagol kad u budućem vremenu dolazi iza glagola, nije sa njim spojen te prema tome ondje n.pr. stoji *bit će, znat ćemo, kazat će se* itd. umjesto *biće, znaćemo, kazaće se*, kako mi ovamo pišemo, i kako se u nas i govori. I ovu odredbu mi ne možemo kabuliti radi toga, što nije prema čistom narodnom govoru i pravilima fonetike."⁶ *Bošnjak* rastavljeno pisanje *futura* smatra ostacima etimološkog pisanja, dakle ostacima onoga što se upravo želi izmijeniti.

Instistirajući na fonetskom pisanju *Bošnjak* nema namjeru da ode u drugu krajnost "kao neki dubrovački i srpski pisci", ali se zalaže za *futura I* u jedinstvenom obliku: *imaće, pisaće*, bez alternacije sa supinskim oblikom. "Mi nijesmo prijatelji onog

⁵ Anonim: *Fonetički pravopis u novim školskim knjigama u Hrvatskoj*, str. 3.

⁶ Anonim: *Fonetički pravopis u novim školskim knjigama u Hrvatskoj*, str. 3.

pretjerivanja fonetike u koju padoše neki pisci dubrovački i srpski, ali opet ne možemo se sprijateljiti time da se u fonetičkom pisanju sadrži gore istaknuta forma, koja – kad se stvar zrelo promisli ipak nije ništa drugo, nego ostatak onoga što se upravo izmijeniti misli, dakle ostatak etimološkog pisanja."⁷ Jasno je da su komentari *Bošnjaka* ponekad isključivi, podstaknuti težnjom ujednačavanja jezičkih rješenja. Manje je vjerovatno da su ovi prijedlozi bili u funkciji izolacionističke politike, odnosno odvajanja od ostalih dijelova Austro-Ugarske monarhije. *Gramatika bosanskoga jezika* u suštini je bila slična gramatikama i priručnicima koji su nastajali u Srbiji i Hrvatskoj. Ovom gramatikom se nastojao trasirati put zajedničkom normiranju jezika, bar u temeljnim odredbama. Zbog toga *Bošnjak* ističe da razlike koje nastaju u Hrvatskoj, odstupanjem od fonetskog pravopisa, nisu vrijedne da bi se zbog toga napustila osnovna zamisao, a to je "književno jedinstvo". "I sve da bi se gornje sitne razlike što ih u Hrvatskoj uvlače u fonetički pravopis, dale nekako opravdati, pitamo vrijede li te različice toliko, da se pored njih napušta, ona glavna svrha za kojom bi svima trebalo složno ići; književno jedinstvo? Zar se u nas baš u svemu i svačem mora isticati partikularizam, nije li se fonetički pravopis, kako se dosad prakticira, mogao listom prigrliti; zar je i tu moralo ostati po srijedi 'filioquc', te zato radi bismo bili, da se drže i zagrebački jezikoslovci one naše narodne rečenice, koja glasi: dva put omjeri, pa odreži."⁸

Bošnjak ima dosta neujednačenosti u primjeni pravopisnih odredbi. Ne primjećuje se značajnija urednička redakтура, pa su česte dijalekatske crte, dominantan je narodni govor. *Bošnjak* se zalaže za dosljednost u primjeni fonetskog principa, mada od njega odstupa u mnogim primjerima. Neujednačenost se primjećuje na svim nivoima jezičke strukture. Jednačenje *s* i *z* pred palatalima u svim pozicijama (*pošlje*, *našljednik*). Ravnopravno se upotrebljavaju oblici *nijesam* i *nisam*, neujednačenost u zamjeni jata, neujednačenost u pisanju velikog slova. Oblik *moreš* gotovo redovno se piše umjesto *možeš*, pisanje oblika *ne će*, ustaljeno pisanje foneme *h*, kontrakcija vokala, posebno u glagolskom pridjevu radnom u muškom rodu, vukovski način pisanja suglasnika *j* iza *r* u zamjeni jata (*pogrješka*, *uvrjeda*) itd. Kroz prizmu fonetskog principa i zalaganja za fonetski princip *Bošnjak*

⁷ Isto, str. 3.

⁸ *Bošnjak*, II/1842, br. 22, 2.VI, str. 3.

je nastojao ostvariti san o zajedničkom jeziku "književno jedinstvo južnih Slavena".⁹ *Bošnjak* je težio jezičkom jedinstvu, svjestan toga da kad god se san o jednom jeziku nije mogao realizirati kao cilj, on se uzimao kao sredstvo za postizanje političkih ciljeva.

Fonetski način pisanja i Vuk – Daničićev pravopis ostao je na snazi tokom vladavine Austro-Ugarske. Vlada je ipak 1912. upriličila skup na kojem su učestvovali stručnjaci za ortografska pitanja, novinari, javni i kulturni radnici i izdala Naredbu kojom se potvrđuje jedinstvo pravopisa za oba pisma i fonetski pristup. Tako je zalaganje Bošnjakovo o pisanju glagolskog oblika za buduće vrijeme (činiću, dovešću) realizirano tek poslije gašenja ovog lista. Bošnjakova ideja o fonetskom pravopisu te o ujednačavanju jezika u svim listovima i publikacijama, kada je u pitanju fonetski princip, počela se realizirati nakon gašenja lista.

Tadašnji jezik nije bio nacionalno polariziran, niti se uočavala radikalna nacionalna diferencijacija. Naprotiv, uz zavidan nivo tolerancije bile su određene razlike, što je i prirodno. Te razlike će se više potencirati tokom XX stoljeća.¹⁰

Bošnjački grafijski izraz

Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu, latinica je postala dominantno pismo koje će karakterizirati bosansku pismenost, mada će polemike na relaciji ćirilica-latinica biti stalno aktuelne. Austrougarska uprava je latinici dala prednost nad ostalim bosanskim pismima. List *Bošnjak* je svoj program štampao latinicom i na bosanskom jeziku, mada je u nizu članaka isticano da su Bošnjaci imali svoje pismo *bosanicu*, da su to pismo čuvali kao "alem kamen", te da su svoje knjige i službene spise štampali bosančicom. "Bosna i Bošnjaci imali su svoje vlastito pismo, svoju 'Bosanicu', što ne samo toliki Slovjanski ogranci, nego nit mnogi narodi imali nisu. Ovaj sveti ostanak stare svoje slavne prosvjete Bošnjaci tako su štovali, da su ga i poslije pada svoje kraljevine kao najdragocjeniji alem kamen čuvali. Sve knjige za puk tiskate su 'bosanicom', svi službeni spisi pisati su, bosanicom. Imati tako svoje pismo i tako ga čuvati, jasan je dokaz visoke prosvjete."¹¹

⁹ *Bošnjak*, II/1842, br. 22, 2.VI, str. 3.

¹⁰ Vidjeti o ovome više kod Muhameda Šatora: *Od Kalajevog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda*, Institut za jezik, Sarajevo, 2001, str. 22.

¹¹ Anonim: *Svačije poštujemo a svojim se dičimo*, *Bošnjak*, I/1891, br. 4, 23. VII, str. 1.

Prije dolaska Austro-Ugarske Bošnjaci nisu imali dilema vezanih za naziv jezika i izbor pisma. Oni su bosanski jezik naslijedili po rođenju, govorili su njime, pisali su bosančicom i arebicom. Dileme nastaju u periodu austrougarske vladavine.

Tradicionalna bosančica je bila ograničena na aristokratsku klasu, begovsko pismo, Karadžićeva ćirilica među Bošnjacima nikada nije bila omiljena, uz nju su oni vezivali neislamske, hrišćansko-kršćanske predstavnike. *Bosančica* je ipak imala ulogu da obilježi prelaznu etapu pismenosti i kulture u jednom burnom periodu bošnjačke historije.¹²

Koliko je to pismo bilo ukorijenjeno i prihvaćeno od strane intelektualnih krugova govori i podatak da je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, prvi vlasnik *Bošnjaka*, svoja djela pisao bosančicom. Ovo potvrđuje jedan primjerak *Marifetname*, štampane u Stambolu, u kojoj je Ljubušak na marginama ispisao prevod bosančicom. Bosančica je zajedno sa arebicom bila sredstvo pismenosti Bošnjaka.¹³

U okviru redakcijskog obavještenja čitaocima govorilo se i o pismu na kojem će list biti štampan. "*Bošnjak*, list koji se upravo pokreće, glasilo je Bošnjaka, list će primati dopise pisane *turski, ćirilicom, latinicom* i našom starom *bosančicom*. *Latinicu* smo odabrali za naš list što većina Bošnjaka čita i piše sada *latinicom*."¹⁴ Opredjeljenje za *latinicu* podstaknuto je i vladinom politikom. Propisima iz 1879. upotreba *latinice* bila je obavezujuća, *službeno propisana*. Od tada će biti puno kolebanja između *latinice* i *ćirilice*. Pitanje grafije bilo je aktuelno tokom austrougarske vladavine. Ono je imalo odgovarajući tretman i ulogu u politici i među odnosima naroda u Bosni i Hercegovini. Na insistiranje crkvenih i prosvjetnih vlasti *ćirilica* će tokom austrougarske vladavine dobiti značajno mjesto u javnom životu i spoljnoj službenoj upotrebi.¹⁵ Neki listovi su imali kolebljiv stav kada je u pitanju pismo na kojem su izlazili. *Bosansko-hercegovačke novine* 1878. izlazile su *latinicom*, 1879. imale su podnaslov na *ćirilici*, da bi 1880. tekst bio štampan na oba pisma. *Bošnjak* nije imao dileme,

¹² Muhsin Rizvić: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u doba austrougarske vladavine I*, Sarajevo, ANU BiH, 1973, str. 47.

¹³ Vidjeti kod Muhsina Rizvića: *Bosna i Bošnjaci jezik i pismo*, Preporod, Sarajevo, 1996, str. 60.

¹⁴ *Sarajevski list*, XIV /1891, br. 70, Sarajevo, 17. VI, str. 5.

¹⁵ O ovome pogledati kod Dževada Juzbašića: *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*.

niti kolebanja vezanih za grafiju. Od početka do kraja izlaženja štampan je *latinicom*. U nizu polemičkih članaka pružao je žestok otpor uvođenju *ćirilice* u škole i u zvaničnu institucionalnu upotrebu.

Pozicija latinice u austrougarskom periodu

Bošnjak je dobijao neka obilježja koja su ga činila različitim od srpskih i hrvatskih listova. Srpski listovi su isticali bliskost *Bošnjaka* sa hrvatskim listovima naglašavajući da je to u skladu sa režimskim težnjama.

Bošnjaku su zamjerali što je štampan latinicom, pismom koje je, navodno, austrougarska uprava nametnula Bošnjacima. *Bosanska vila* je isticala da latinica nije slavensko pismo, da latinica nema tradicije u Bosni i da to pismo nisu poznavali ni očevi ni djedovi današnjih Bošnjaka.¹⁶ *Bosanska vila* je tvrdila da su mnogi Bošnjaci doselili iz Srbije, te da im je ćirilica bila grafijski izraz. Mnogi Bošnjaci su saradivali u srpskim listovima. Bošnjačka djeca su u školama učila *ćirlicu*. *Bosanska vila* je isticala da je vlasnik *Bošnjaka* i poznati književnik Kapetanović mislio da pokrene list *bosančicom*, pa se za bosančicu zalagao u Komisiji za školske knjige. List upozorava Bošnjake, pa kaže: "Otvorite dobro oči, braćo ,pazite kuda idete, jer se bojimo da ne zabasate".¹⁷ Na stranicama *Bošnjaka* česte su polemike zbog upotrebe latinice.

Bošnjak nije prešutio napade, on je odgovarao oštro i argumentirano. List objašnjava da je latinica pismo kojim se služe napredni narodi u Evropi. Povodom pisanja *Napretka* i oštre opaske autora teksta u kojoj se ističe "da se *Bošnjak* okitio latinicom kao *baba na Ivanj-dan uvehlom dračom*". *Bošnjak* odgovara "da se nikada nije kitio uvehlom dračom, da je latinsko pismo danas pismo kojim se služe svi izobraženi narodi u Evropi." *Bošnjak* neće "da im se napredni narodi smiju."¹⁸ *Bošnjakovi* nacionalno-politički stavovi često su se dovodili u vezu sa prohrvatskom orijentacijom nekih njegovih saradnika.¹⁹ Mehmed-beg Kapetanović je već bio

¹⁶ *Bosanska vila*, VI/1891, br. 14, str. 220-221.

¹⁷ *Bosanska vila*, VI/1891, br. 15, str. 238.

¹⁸ *Bošnjak*, I/1891, br. 4, str. 1.

¹⁹ Todor Kruševac u djelu *Bosanskohercegovački listovi u XIX vijeku* – str. 248. posebno se okomio na *Bošnjakove* saradnike koji su navodno prohrvatski zadojeni, te se napajaju na mutnim vodama bošnjakluka. On ističe Safvet-bega Bašagića, Riza-bega Kapetanovića i Edhema Mulabdića, koji će se kasnije

okvalificiran kao režimski čovjek koji je postavljen za urednika *Bošnjaka* kako bi štitio interese okupacione vlasti. Neki srbijanski listovi oštro su napali *Bošnjakovo* opredjeljenje za latinicu ustvrdivši da se "urednik *Bošnjaka* u privatnim poslovima doskora služio ćirilicom."²⁰

Srbi su dugo taktizirali sa upotrebom ćirilice, pa su sa bošnjačkim predstavnicima Ali-begom Firdusijom i Bakir-begom Tuzlićem sklopili Nacrt ugovora o političkoj saradnji u okviru koje je predviđena politička autonomija za Bosnu i Hercegovinu pod sultanovim suverenitetom.

I pored toga nije došlo do potpisivanja ovog ugovora jer Bošnjaci nisu pristajali da službeni jezik u Bosni i Hercegovini bude srpski, a pismo ćirilica. Ugovor je zbog jezičkog pitanja propao, ali se savez održavao sve do 1910. i do početka rada prvog bosansko-hercegovačkog Sabora.²¹ Nacrt sporazuma je bio usmjeren protiv hrvatskih aspiracija prema Bosni i Hercegovini.

Bošnjak je reagirao na pisanje listova *Musavat* i *Gajret*, koji su u nizu članaka dokazivali da je ćirilica tradicionalno bošnjačko pismo. List dalje navodi da "Bošnjaci poštuju svoju tradiciju, te je veliko čudo zašto su napustili ćirilicu i zašto su se ovog pisma olahko odrekli."²²

Musavat tendenciozno postavlja pitanje literarne tradicije u okviru koje svaki jezik potvrđuje svoj razvoj u pisanim formama s ciljem očuvanja kulturnog identiteta. Književna tradicija potvrđuje se i u *bosančici*, specifičnoj grafiji koja se upotrebljavala u Bosni sa svojom *slavnom prestilizacijom*. *Bosančica* je adaptirana bosanska ćirilica koja se upotrebljavala na dvorovima sandžakbega, a nazivala se begovsko pismo ili begovica. Ona je potvrdila slavenski jezički kontinuitet. *Bosančica* nije ćirilica vukovskog tipa, "jer Bosna je uvijek onome što je primala sa strane davala neki

afirmirati kao hrvatski književnici. Todor Kruševac ističe da je *Bošnjak* bio veoma kritičan prema srpski orijentiranim bošnjačkim piscima.

²⁰ "Znaš li, beže, da za turskoga vakta ne bijaše u zemlji druge pismenice do arapsko-perziske i srpske ćirilice u privatnim trgovačkim pa i javnim poslovima?! Zar nisu zvanični listovi turskom i srpskom jazijom štampani?! Zar nisu odluke tadašnjih trgovačkih sudova istim ovim pismenicama donešene bile?! (Branik, VII/1891. br. 75, 29. juni – 11. jul)

²¹ O ovome vidjeti u *Historiji Bošnjaka* Mustafe Imamovića, str. 395.

²² Anonim: *Mi i ćirilica*, *Bošnjak*, XX/1910, br. 20, 11. II, str. 1.

svoj pečat, ništa nije preslikavala."²³ *Bošnjak* ističe da je ćirilica dio bosanske kulturne tradicije, jer je općeslavenska, ali je ona postala historijska prošlost. Bošnjaci, kao i mnogi drugi slavenski narodi, napustili su ćirilicu i prihvatili mnogo praktičnije pismo latinicu. "Ćirilica u koliko je srpska – u opće slavenska – u toliko je i naša, ali uz ostale Slavene, koji nijesu pravoslavni, napustili smo i mi i naši djedovi ćirilicu. Ćirilicom se danas služe svi pravoslavni: Rusi, Bugari, Srbi pa donekle i Rumuni u crkvi dočim se ostali slaveni služe sa svjetskijem i mnogo praktičnijim pismom latinicom."²⁴ Bez obzira koliko je *Bošnjakov* komentar bio logičan, historijske prilike nisu išle u prilog potiskivanju ovoga pisma. Da bi se izbjegao povod žalbama i općem nezadovoljstvu Srba, Vlada je taktizirala sa pismima. U ovom periodu uslijedile su različite uredbе i naredbe kojima se zakonski uređuje pitanje pisma i jezika. Vlada je od 1887. formalno izjednačila ćirilicu i latinicu. Posebnom naredbom obavezala je organe vlasti da razne podneske vlastima pisane ćirilicom službeno primaju i razmatraju, a 1895. posebnom Vladinom odlukom naređeno je da se službena rješenja funkcionerima pravoslavne vjere šalju pisana ćirilicom, a općinskim uredima i svim ostalim strankama šalju latinicom.²⁵

Ovim formalnim ustupcima Vlada je nastojala suzbiti pokret srpskog građanstva za crkvenoškolsku autonomiju, te na taj način odstraniti jedan od uzroka nezadovoljstva Srba. Zemaljska vlada je 1905. godine na zahtjev ministra Burijana insistirala na paritetu ćirilice i latinice u svim službenim spisima. Ovakav ministrov stav podrazumijevao je da svi činovnici moraju poznavati oba pisma i bez teškoća se njima služili. Nacionalna isključivost i uskogrudnost uzrokovale su da pismo preuzme ulogu značajnog *borbenog sredstva* i faktora nacionalne svijesti.²⁶ *Bošnjak* je ovakav Vladin stav kritizirao, optužujući je da pomoću pisma želi posrbiti Bošnjake i Hrvate, a njihovu djecu prisiliti da u školi jednu zadaću pišu ćirilicom, a drugu latinicom. "...Srpskom nastojanju pomaže i

²³ O ovome vidjeti kod Dževada Jahića: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, str. 26.

²⁴ *Bošnjak*, XX/1910, br. 20, 11. II, str. 1.

²⁵ O ovome vidjeti kod Dževada Juzbašića *Jezičko pitanje u Austro-Ugarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred Prvi svjetski rat*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 16. O Zakonskim rješenjima Vlade vezanim za ćirilicu vidjeti u ABH, Zajedničko ministarstvo finansija (ZMF), Pr. BH No 1984/1914, "Die Cyrillicia".

²⁶ Isto

vlada, jer ista sili muslimane i katolike da se poslužuju ćirilicom, sili im djecu u školi da pišu jednu zadaću latinicom, a drugu ćirilicom. Mi to natražnjačko pismo moramo našu djecu učiti baš danas, kad imamo toliko analfabeta i kad je skrojna potreba, da se nauči svjetsko pismo latinica."²⁷ Bošnjak reagira na Musavatovo naturanje ćirilice Bošnjacima, pa kaže: "...Ovaj narod u Bosni i Hercegovini nije se nikada Srbinom priznavao, niti se ćirilicom posluživao osim pravoslavnih."²⁸ U želji da dokaže kako ćirilica pripada samo "rišćanima" koji su je primili od "slavenskih apostola Ćirila i Metoda", te kako se ona zadržala isključivo kod sljedbenika Istočne crkve, Bošnjak pada u zamku vezujući latinicu isključivo za hrvatske zemlje, u koje ubraja Bosnu i Hercegovinu, a Bošnjake u Hrvate. "...U svim dosadašnjim hrvatskim zemljama, pa i u Bosni i Hercegovini, odrekli su se davno toga slavenskog pisma ćirilice, te uzeli latinicu svojim pismom. Latinica je oznaka donekle Hrvata, a ćirilica Srba."²⁹ Tako je Bošnjak u posljednjoj godini izlaženja napustio kurs bosanstva i poslije dvadesetgodišnjeg istrajavanja na ideji bosanstva i bosanskog jezika napravio izvjesni zaokret.

Grafija u službi nacionalne pripadnosti

Tokom austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini pisma su bila u funkciji političkih interesa. Jezička pripadnost određivala se nacionalnom pripadnošću. U tom smislu išlo se i dalje pa se nacionalna pripadnost određuje upotrebom pisma po principu *grafija = nacionalna* pripadnost. Bošnjak je tvrdio da Bošnjaci nikada nisu pisali ćirilicom, da su je prezirali i plašili se da ih ćirilica ne odnari. "Naši stari ni prije osvajanja Bosne i Hercegovine nijesu se posluživali ćirilicom, ili možda samo u dopisivanju sa Srbima izvan naše domovine. Kada su naši stari primili islam, opet su ostali vjerni svojoj tradiciji, te se nijesu posluživali ćirilicom i bojali se da ih ista ne odnari, kao što se to s našom braćom u Crnoj Gori, pa donekle i u našoj domovini, dogodilo. Istočni-pravoslavni su uzeli ćirilicu kao svoju vjersku oznaku, smatrali su je i smatraju svojom vjerskom svetinjom, a danas donekle i narodnom oznakom."³⁰ Ćirilica je imala ulogu da bude faktor nacionalne integracije, te da obezbijedi srpski

²⁷ Anonim: *Mi i ćirilica*, Bošnjak, XX/1910, br. 7, 11. II, str. 1.

²⁸ Isto, str. 1.

²⁹ Isto, str. 1.

³⁰ Isto, str. 1.

nacionalni karakter Bosne i Hercegovine. Zbog potiskivanja *ćirilice* i otpora uvođenju toga pisma tokom austrougarske okupacije, *ćirilica* je, u srpskim krugovima, nadrasla nacionalno i postala vjerskom i narodnom svetinjom. Već je pomenut pokušaj stvaranja političkog saveza između srpskog i bošnjačkog nacionalnog pokreta, ali i njegov neuspjeh upravo zbog insistiranja srpske strane da se u pismenom saobraćanju upotrebljava isključivo *ćirilica*. *Bošnjak* navodi razloge zbog kojih *ćirilicu* ne mogu prihvatiti Bošnjaci. Prvi razlog je taj što *ćirilica* u Bosni nikada nije bila omiljena. Drugi razlog je što *Bošnjak latinicu* smatra pismom koje će Bošnjake voditi "jezičkoj emancipaciji".

Kada je u pitanju *ćirilica*, *Bošnjak* oštro reagira na njeno naturanje od strane pristalica ovog pisma okupljenih oko časopisa *Musavat*, ali i na Vladine pokušaje da pomoću pisma ublaži narastajuće nacionalno nezadovoljstvo Srba. Kritizirajući upravu, *Bošnjak* navodi da Turska narodu nikada nije naturala ni jezik ni pismo koje on nije prihvatao. "*Turska, za svoje vlade u Bosni i Hercegovini, poznavajući i poštivajući narodni karakter i volju, nije naturala kao što to čini današnja uprava – ćirilicu autohtonom plemenu ovih zemalja: muslimanima i katolicima.*"³¹ *Bošnjak* podsjeća Vladu da nije održala obećanje, pa kaže: "Nova vlast je pogazila obećanje dato pri aneksiji pa silom Bošnjacima i Hrvatima natura *ćirilicu*."³² Austrougarska vlast je svima obećala jednakopravnost, te zaštitu narodnih svetinja, a potom je sva ta obećanja pogazila. "*Kada bi se sada muslimani i katolici sjetili one kraljeve riječi rečene pri aneksiji naše domovine, gdje vam se obećaje po njegovu veličanstvu zaštita narodnih svetinja i jednakopravnost svima, onda bi oni mogli zahtijevati da im se ne natura ono, što oni ne vole, jer se već tim čini neka povreda.*"³³ *Bošnjak* se poziva na Nijemce koji se bore za hegemoniju, ne samo u Evropi već i na cijelom svijetu i koji su tradicionalno vezani za svoju goticu, a koji je ipak napuštaju i prihvataju praktičnije pismo *latinicu*.³⁴ Ovakav Vladin stav *Bošnjak* kvalificira nazadnim, jer ovim činom austrougarska uprava, umjesto da unapređuje anektirane krajeve, ona ih unazađuje kako bi omogućila Srbima da

³¹ Anonim: *Mi i ćirilica*, *Bošnjak*, XX/1910, br. 7, 11. II, str. 1.

³² Isto, str. 1.

³³ Isto, str. 1.

³⁴ Isto, str. 1.

ćirilicu, koju smatraju svojom vjerskom i narodnom svetinjom, nature ostalim narodima, odnosno "dvjema trećinama pučanstva."³⁵

Pisanje *bosanskim jezikom i arapskim pismom* bilo je veoma rašireno među bosanskim stanovništvom. Uporedo sa primanjem islama širilo se i *arapsko pismo* koje se učilo u vjerskim školama. Nije bilo teško savladati *arapsku grafiju*, ali je bilo veoma teško savladati arapski jezik. Zbog toga je uslijedio manir pisanja *arapskim pismom i bosanskim jezikom*. Na ovaj način se čuvala veza sa *maternjim jezikom*, ali i *arapskim pismom* koje je dominiralo u islamskom svijetu. Tako je *arapsko pismo* u Bosni bilo sredstvo masovne pismenosti i grafijski izraz alhamijado literature.

Desilo se da su mnogi Bošnjaci pisali arebicom, ali nisu znali arapski jezik. Pismenost Bošnjaka temeljila se na arebici. Ovo pismo se vremenom mijenjalo, adaptirano je s ciljem "*kontinuiranog razvoja bosanskog pisanog jezika i težnje da se orijentalna grafija prilagodi bosanskom jeziku. Arebica i bosančica potvrđuju da je na prostorima Bosne i Hercegovine postojao razvojni jezički tok koji nije ni, zapadni 'ni istočni' već je središnji. Taj razvojni tok odvija se prije svega unutar kulture Bošnjaka, odnosno u granicama samoga bosanskoga jezika.*"³⁶ Bošnjak je često isticao kako su Bošnjaci arapsko slovo smatrali svojom svetinjom, jer je ovom grafijom pisan Kur'an časni. Mnogi su bili emotivno vezani za ovo pismo, a nekima je arebica bila jedino pismo kojim su se služili. Koliko je arebica bila raširena svjedoči i podatak da je *Tarik*, bošnjački časopis, bio štampan arebicom. Interesantno je da *Bošnjak* komentira kako se *Tarik* štampa arebicom i hrvatskim jezikom. "*Muslimani drže arapsko pismo svojom svetinjom, baš kao i pravoslavni svoju ćirilicu, te ima mnogo muslimana u našoj domovini, koji se i danas služe tim slovima, pa čak i jedan list "Tarik" izlazi pisan tim slovima i na hrvatskom jeziku.*"³⁷

Napuštanje *arebice* *Bošnjak* pravda jezičkom emancipacijom mada je uvjeren, ako bi Bošnjaci insistirali na zvaničnoj upotrebi ovog pisma, Vlada to ne bi odobrila bez obzira što bi to bio čin ravnopravnosti i u skladu sa datim obećanjem. Bošnjak o tome

³⁵ Anonim: *Mi i ćirilica*, Bošnjak, XX/1910, br. 7, 11. II, str. 1.

³⁶ Vidjeti u knjizi Muhsina Rizvića: *Bosna i Bošnjaci jezik i pismo*, Preporod, Sarajevo, 1996, str. 60.

³⁷ Anonim: *Mi i ćirilica*, str.1.

kaže: "Kad bi isti muslimani bili nazadni, te zahtijevali na osnovu kraljeve proklamacije da se za njih upotrebljava arapsko pismo, jer ga drže svojom vjerskom svetinjom, ne mislimo da bi to Vlada lahko uvela iako bi to značilo jednakopravnost."³⁸ Bošnjaci su smatrali da zbog brojnosti imaju više prava od pravoslavnih zahtijevati izvjesne ustupke od Vlade. "Muslimani imaju više prava to zahtijevati od pravoslavnih, jer su bliži ovoj zemlji od istih, jer su brojno veliki i plaćaju najviše poreza u ovoj zemlji. Možda muslimanima ne bi ni to škodilo, kad bi koji musliman dobio više službu."³⁹

Bošnjak ovdje aludira na staru teoriju o Besima kao pretečama Bošnjaka. Tu teoriju je 1886. razvio fra Anto Knežević u djelu "Pad Bosne". Ona je stvorila uvjerenje kod Bošnjaka da oni pripadaju starosjedilačkom stanovništvu.

Uz reagiranje zbog obaveznog uvođenja ćirilice u škole i organe opće uprave, *Bošnjak* pokreće i niz drugih pitanja, kao što je pitanje maloga procenta zaposlenih Bošnjaka u organima državne uprave. *Bošnjak* ironično konstatira da bi, možda, uvođenje arebice pomoglo Bošnjacima da dobiju posao jer arebicu ne znaju "oni gore kao što ne znadu ni ćirilicu".

Kada je došlo do saborske krize oko natpisa na putevima, postavljen je zahtjev u Saboru za priznavanje *arebice* kao zvaničnog pisma. *Arebica* je trebala poslužiti kao sredstvo integracije koje bi otklonilo opasnost da se Bošnjaci pocijepaju u dva nacionalno-politička tabora, hrvatski i srpski. *Arebica* bi pomogla Bošnjacima u očuvanju bosanskog identiteta. Ovo nastojanje sažeto je tada u izjavi Dervišbeg Miralema, koji kaže: "Bosna Bosancima".

Nekim političkim potezima Austro-Ugarska Bošnjake nastoji uvjeriti da više nisu vodeći narod u zemlji, nego da se moraju boriti za ravnopravnost, pa i za fizički opstanak. Vlast je proklamovala slobodu i sigurnost, isticala je kulturološko uzdizanje naroda i zaštitu imetka i života. U stvarnosti je malo radila na prosperitetu Bošnjaka. I poslije trideset godina austrougarske vladavine 94,65% Bošnjaka je bilo nepismeno, naravno po zapadnim mjerilima.⁴⁰ Među nepismene su se svrstavali i oni koji su znali bosančicu i arebicu, a nisu znali *latinicu*. Pitanje ćirilice je bilo stalno aktuelno.

³⁸ Anonim: *Mi i ćirilica*, *Bošnjak*, XX/1910. br. 7, 11. II, str. 1.

³⁹ Isto, str. 1.

⁴⁰ Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, str. 375-384.

Bošnjak nije prihvatio uvođenje *ćirilice* u službenu upotrebu. Reagirao je oštro, ne ostavljajući nikakvu mogućnost da Bošnjaci prihvate to pismo. "Ako to pismo *ćirilicu* pravoslavni hoće, neka ga uče sami, kao i muslimani što uče arapsko pismo, a neka ga ne nameću drugima. Napredno bi i opravdano bilo tražiti da se za sve uvede jedno pismo i to latinica, a *ćirilica* kao nespretno i jednostrano pismo – da se ispusti iz sviju zajedničkih škola i zavoda i to kao što se nije nikada ni uvodilo arapsko pismo."⁴¹

U srpskoj građanskoj politici postojala je duga tradicija taktiziranja sa pismom, a s ciljem pridobijanja Bošnjaka i njihovog odvajanje od hrvatskog uticaja. Još su 1897. Gligorije Jeftanović i Risto Dj. Besarević, pa i drugi predstavnici sarajevskih Srba, na sjednici Zastupničkog doma podržali prijedlog Salihage Bičakčića da se Općinski statut i Građanski red za Sarajevo prevede na *turski jezik*, te da se sudske objave pišu i na *turskom jeziku* i *arapskim pismom*.

S obzirom da je mali broj Bošnjaka znao *turski jezik*, ovaj prijedlog je imao političke i opozicione konotacije.⁴² Zauzvrat je jedna grupa Bošnjaka podržavala uvođenje *ćirilice* u škole. To potvrđuju događaji u đačkom konviktu u kojem je prefekt Šerif Arnautović bio prosrpski orijentiran. *Bošnjak* je kritizirao pojavu naturanja bošnjačkoj djeci srpstva i *ćirilice*.⁴³ Oni učenici koji su se bunili protiv *ćirilice* istjerivani su iz konvikta, ili su silom natjerani da ga napuste. Mnogima su i stipendije oduzimate. Bošnjak poziva ugledne listove kao što su *Muslimanska sloga*, *Hrvatska zajednica*, *Sarajevski list* da zauzmu svoj stav prema *ćirilici*, te da se prekine sa prosrpskim idejama u gajretovim đačkim domovima. *Bošnjak*, također, poziva *akademsku omladinu* da digne glas protiv onih ljudi koji su dovedeni u gajretove konvikte kako bi širili srpstvo i *ćirilicu*. Jedna grupa bošnjačkih intelektualaca imala je velikog uticaja na orijentaciju časopisa *Gajret*. Oni su se trudili da Bošnjake što više približe *ćirilici*. Čak je isticano kako su knjige pisane *ćirilicom* pristupačnije Bošnjacima od onih koje su pisane *latinicom*, te ukazivano na tradiciju upotrebe *ćirilice* među Bošnjacima. *Gajret* je negirao *Bošnjakove* stavove da je *ćirilica*

⁴¹ Anonim: *Mi i ćirilica*, *Bošnjak*, XX/1910, br.7, 11. II, str. 1.

⁴² Todor Kruševac: *Sarajevo pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 1977, str. 293-294.

⁴³ Anonim: *Opet nešto o knviktu*, *Bošnjak*, XX/1910, br.11, 14. III, str. 2.

znak srpskog nacionalnog opredjeljenja.⁴⁴ Sigurno je da je položaj Bosne kao krajnje zemlje Istoka, okrenute Zapadu, ili krajnje zemlje Zapada, okrenute Istoku, odredio njezinu pismenost i književnost, te uticao na raznovrsnost grafije kod jednog etnosa koji nije ni istočni ni zapadni nego središnji.⁴⁵

LITERATURA

- Bogičević, Vojislav: *Pismenost u Bosni i Hercegovini od pojave slavenske pismenosti u IX vijeku do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo, 1985.
- Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika XX vijeka*, Sarajevo, 1996.
- *Gramatika bosanskoga jezika*, Sarajevo, 1890.
- Grupa autora: *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik i književnost, Posebno izdanje, Knjiga VII, Sarajevo, 1990.
- Grupa autora: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Institut za jezik i književnost – Odjeljenje za jezik, Radovi, VIII, Sarajevo, 1981.
- Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do indentiteta (geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana)*, Zagreb, 1990.
- Halilović, Senahid: *Bosanski jezik* (Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje), Sarajevo, 1998..
- Jahić, Dževad: *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo, 1991.

⁴⁴ O ovome je pisao Miro Kačić u djelu *Hrvatski i srpski, zablude i krivotvorine*, koji kaže: "Od kraja XV pa sve do XX stoljeća Muslimani u Bosni stvaraju književnost na arapskom pismu (književnost adžemijska, Franolić 1984 : 64). Uz usmenu književnost se njeguje i književnost na arapskom (djela iz prava, bogoslovlja, mudroslovlja, jezikoznanstvo), turskom (službene isprave i ljeposlovna divanska književnost), i perzijskom jeziku (pjesništvo) koje je sačuvano u rukopisnim zbornicima (Čorić 1978). Ta je književnost bila povlastica viših slojeva jer su jezici i način mišljenja bili tuđi ljudima koji su se služili jezikom što su ga nazivali bosanskim (Bogičević 1975). Turskim se jezikom sve do početka XX stoljeća služilo nekoliko pjesnika i ljetopisa (npr. Muhamed Enveri Kadić 1855-1931). Arapsko su pismo u maternjem jeziku rabili Muslimani, a na njemu je pronađen jedan starocrkvenislavljenski spis (Čorić 1978). Miro Kačić: *Hrvatske i srpske zablude i krivotvorine*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995, str. 93.

⁴⁵ O ovoj problematici je pisao Ibrahim Kemura u djelu *Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo, 1986. str. 127-128, npr. Muhsin Rizvić, *Bosna i Bošnjaci. Jezik i pismo*, Sarajevo, 1996. str. 17-21, npr. *Ćirilica i naši muslimani*, Hrvatski dnevnik, br. 11, od 15.01.1913.

- Jahić, Dževad: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* (Trilogija o bosanskom jeziku) Sarajevo, 1999.
- Jahić, Dževad: *Školski rječnik bosanskog jezika* (Trilogija o bosanskom jeziku) Sarajevo, 1999.
- Jahić, Dževad: *Bošnjački narod i njegov jezik* (Trilogija o bosanskom jeziku) Sarajevo, 1999.
- Jahić, Dževad: *Tretiranje jezika u vezi sa nacionalnim konstituisanju Muslimana*, Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa 11-12, Sarajevo, 1985.
- Jahić, Dževad: *Uloga bosanskog jezika u procesima srpskohrvatske standardizacije*, "Pregled", 2 Sarajevo, 1987.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, 2000.
- Juzbašić, Dževad: *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, Sarajevo, 1973.
- Juzbašić, Dževad: *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*, Sarajevo, 1999.
- Kačić, Miro: *Hrvatski i srpski* (Zablude i krivotvorine), Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995.
-
- Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987.
- Kruševac, Todor: *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978.
- Kuna, Herta: *Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku*, Književni jezik 4, Sarajevo, 1979.
- Kuna, Herta: *Jezik štampe u BiH do 1918*, Radovi VIII, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1981.
- Papić, Mitar: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, Sarajevo, 1972.
- Pejanović, Đorđe: *Bibliografija štampe BiH 1859-1941*, Sarajevo, 1961.
- Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, Knjiga I – II, Sarajevo, 1973.
- Rizvić, Muhsin: *Bosna i Bošnjaci, jezik i pismo*, Sarajevo, 1996.

- Slipičević, Fuad: *BiH od Berlinskog kongresa do kraja prvog svjetskog rata (1878-1918)*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
- Staničić, Ljiljana: *Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Književni jezik, 12/3, Sarajevo, 1983, 139-160.
- Stančić, Ljiljana: *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Institut za jezik u Sarajevu, Radovi XII, Sarajevo, 1986.
- Šehić, Nusret: *Mjere Kalajevog režima u Bosni i Hercegovini na suzbijanju autonomnog pokreta muslimana*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, 1972-1973, Sarajevo, 1974.
- Šipka, Milan: *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000)*, Dokument, Sarajevo, 2001.
- Zbornik radova: *Simpozij o bosanskom jeziku*, Institut za jezik u Sarajevu, Posebno izdanje, Knjiga 10, Sarajevo 1999.
- Zbornik radova: *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, Institut za književnost, Edicija zbornika, Knjiga X, Sarajevo, 1992.

الأستاذة حزيمة نيشتوفيتش

المناظرات حول كيفية كتابة اللغة البوسنوية في العهد النمساوي

خلاصة البحث

حينما أقرت الحكومة النمساوية باسم اللغة البوسنوية أصرت المجلات الكثيرة آنذاك على القواعد اللغوية التي تعتمد على السمع وقدموها على القواعد المعتمدة على الجذر

وفي الجدال الدائر حول كتابة اللغة كانت ترفض كتابة اللغة البوسنوية بالحروف الكيليرية (الصربية) بحجة أنها كتابة قديمة وينبغي استبدالها بكتابة جديدة (الحروف اللاتينية). وفي هذه الأثناء بدأ يبتعد البوسنويون من كتابة لغتهم بالحروف العربية التي كانت تستخدم فترة طويلة من الزمن، وكان الكثيرون من البوشناق لا يعرفون الكتابة غيرها.

هذه المناظرات حول كيفية كتابة اللغة البوسنوية، وإن كانت عفوية وغير موجهة في ذلك الوقت، لكنها بمرور الزمن أصبحت معتبرة، وتعتبر من التراث الثقافي المهم حتى اليوم.

DISCUSSIONS ON ORTHOGRAPHY AND GRAPHOLOGY IN AUSTRO – HUNGARIAN PERIOD

Summary

At the time when Austro – Hungarian authority proclaimed the term Bosnian language official, numerous newspapers and periodicals, published during the period of its rule, insisted on phonetically orthographic principle emphasizing its advantage over etymologically orthographic solutions.

In orthographic discussions certain resistance to introducing Cyrillic into schools and official use was put up. The fact that this writing system was old-fashioned and that it should be replaced by a modern *Latin script* served as an apology for this resistance. At that period another graphological selection emerged. Namely Bosnians were deprived of arebica, the writing system they used for years. For many Bosnians that was the only graphological expression.

Even though the debates on graphological and orthographic solutions that were opened in this period were directed towards the language functioning in an unorganized and unobligatory manner, during the time and in many segments they achieved a pronounced stability, almost a consistent norm. Consequently they exist even today as a settled heritage.